

לקסיקון מזרח ירושלים

עמק שווה
عمق شبيه
Emek Shaveh

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في اسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

עיר עמים
ir amim
عير عميم

מהי מזרח ירשלים?

- מעמד התושבות
- איחוד משכחות ◦ גדר
- ההפרדה והשכונות מעבר לגדר
- מחנה הפליטים שועפאט
- הריסות בתים
- אפלייה בתכנון וזכויות דיור
- פינויי בתים וחוקים מפלים
- ארכיאולוגיה ומורשת מגוייסת
- פינויי בתים וחוקים מפלים
- ארכיאולוגיה ומורשת מגוייסת
- גנים לאומיים
- הסטטוס קוו בהר הבית/חרם א-שריף
- שער שכם
- אלימות משטרתית
- פתרון מדיני

מהי מזרח ירושלים?

עד 1948 ירושלים הייתה עיר מעורבת של יהודים וערבים, ולצידם חיו גם ארמנים, יוונים ואחרים - שלכולם היו זיקות דתיות, תרבותיות וקולקטיביות עמוקות אליה. עליית התנועות הלאומיות: הציונות מצד אחד, והתנועה הלאומית הערבית מצד שני, קטעה היסטוריה ארוכה של חיים משותפים, שלווים ברובם, של יהודים, ערבים ואחרים בירושלים. החלטת החלוקה של האו"ם מנובמבר 1947 קבעה שהארץ תחולק בין היהודים והערבים שנאבקו עליה. עם זאת, היא קבעה שירושלים תשאר "קורפוס ספרטום" - אזור נפרד בשליטה בינלאומית. למרות זאת, המלחמה (1948) פרצה גם בירושלים, ובמהלכה העיר חולקה בין הצבא הירדני ששלט על חלקה המזרחי, שכלל גם את העיר העתיקה והליבה ההיסטורית הסובבת אותה, לצבא הישראלי ששלט על חלקה המערבי. בתום המלחמה שני הצדדים קבעו את קו שביתת הנשק כקו הגבול בניהם שזכה לשם - הקו העירוני או הקו הירוק. שני הצדדים גם סיפחו באופן רשמי את ירושלים שבשליטתם, ומערב ירושלים הוכרזה כבירת ישראל. אולם האו"ם ורוב מדינות העולם לא הכירו בפעולות אלה.

במלחמה שפרצה ב-1967, ישראל כבשה את הגדה המערבית כולל ירושלים המזרחית. בתוך שבועות מספר ישראל הכריזה על סיפוח מזרח ירושלים וכפרים ואדמות סביבה שצורפו אל העיר, והחילה על השטח את חוקיה. מרבית מדינות העולם ממשיכות לראות בפעולה זו, של סיפוח חד צדדי, הפרה בוטה של החוק הבינלאומי ואינן מכירות בה. יתרה מזאת, הסיפוח כלל גם אוכלוסייה פלסטינית גדולה שחייה מאז תחת כיבוש (ראו להלן: מעמד התושבות). מאז 1967 ישראל רואה בשטח מזרח ירושלים המורחב חלק בלתי נפרד משטחה. נבנו בו שכונות/התנחלויות גדולות, ונעשו בו פעולות רבות שנועדו למחוק את הקו הירוק, לקבע את השליטה הישראלית ולהחליש את הנוכחות הפלסטינית.

נכון להיום, ירושלים היא עיר דו-לאומית המבוססת על אנומליה בלתי אפשרית ("מאחלקת"): למעלה משליש מאוכלוסייתה הם תושבים פלסטינים החיים תחת כיבוש, וסובלים מאפליה עמוקה במעמד האזרחי, בשוויון בפני החוק, בזכויות תכנון ובנייה, בשירותים, משאבים ותשתיות, ומניסיונות בלתי פוסקים לדחוק אותם מהמרחב הפיזי והסמלי של העיר. לצד זאת, ירושלים היא גם העיר בה שתי

האוכלוסיות חיות זו לצד זו וחולקות תלות הדדית ושיתוף בתחומי חיים רבים: עבודה, לימודים, פנאי, מסחר ועוד. בשני חלקי העיר, הביקוש ללימודי שפה - ישראלים ללימוד ערבית ופלסטינים ללימוד עברית - גדל בהתמדה. שיתופי פעולה בין פעילי חברה אזרחית בשני הצדדים גדלים אף הם. התלות ההדדית מחזקת את שגרת החיים בעיר, וזאת הוכח לא אחת במצבים של הסלמה ואפילו מאז ה-7 באוקטובר. מצד שני, מאז ה-7 באוקטובר ישנה האצה של מדיניות הנישול, ההתנחלויות והרס הבתים שמקדמת ממשלת הימין. פתרון בר-קיימא לירושלים במסגרת הסדר מדיני צריך להכיר בזכותם של שני העמים לעיר, ולהביא למציאות שוויונית, שבה כול אחד מהם יכול לנהל בה את חיי היומיום ואת חייו הציבוריים, הדתיים והפוליטיים, זה לצד זה, באופן עצמאי וריבוני וללא פחד.

מעמד התושבות

מעמד תושבות קבע בישראל שונה ממעמד האזרחות. למרות המשמעות המילולית של שמו, מעמד זה אינו קבוע והוא פוקע, בין השאר, אם המחזיק בו נעדר שבע שנים מישראל, או אם קיבל מעמד של קבע במדינה אחרת. בנוסף, תושבי קבע נחשדים, בקלות רבה בכך שמרכז חייהם השתנה, והם נתונים לחקירות חוזרות ונשנות בעניין זה, והדבר נכון ביתר שאת לגבי תושבי מזרח ירושלים, ובפרט אלה המתגוררים בשכונות שונתו מעבר לגדר ההפרדה. מצב זה והחקירות התמידיות הנלוות אליו משליכים על מכלול זכויותיהם של התושבים, למשל, על יכולתם להוריש את מעמד התושבות לילדיהם, על זכויותיהם מכוח חוק הביטוח הלאומי, ועל הזכאות לביטוח בריאות ממלכתי. החקירות עצמן כרוכות בטרטורם של התושבים, בחדירה לפרטיותם, ובהכבדה בירוקרטית ניכרת לצד תחושת השפלה. תושבי קבע אינם רשאים לבחור ולהיבחר לכנסת או לשאת בתפקידים רשמיים של המדינה, והדבר משליך על ייצוג האינטרסים שלהם. הם אינם מחזיקים בדרכון ישראלי אלא בתעודת מעבר, דבר המקשה על יכולתם לצאת מישראל ולהכנס אליה, וילדיהם אינם מקבלים את מעמד הוריהם באופן אוטומטי, אלא רק לאחר חקירה ממושכת.

למעשה, ישראל מחילה על תושבי ירושלים המזרחית את אותם ההסדרים שהיא מחילה על מהגרים לא-יהודים מארצות זרות, אף על פי שהפלסטינים הם תושבי מזרח ירושלים מזה דורות; הם לא היגרו אליה ממקום אחר ומעמדם בישראל נכפה עליהם מתוקף הכיבוש והסיפוח.

איחוד משפחות

פלסטינים תושבי מזרח ירושלים הנישאים למי שאינם מחזיקים במעמד בישראל (תושבי הגדה המערבית ועזה) ומבקשים להתגורר עמם בתחומי העיר ירושלים, נדרשים להגיש בקשה לאיחוד משפחות במשרד הפנים. עד שנת 2002, בקשות לאיחוד משפחות שהגישו תושבי מזרח ירושלים עבור בני/בנות זוג תושבי השטחים נבחנו לגופן, כמו בקשות שהוגשו עבור נתינים זרים אחרים, והוכרעו, לפחות להלכה, על פי שיקולים ענייניים הנוגעים לנסיבות האישיות. אם המבקשים מילאו אחר כל

התנאים והדרישות שהציב בפניהם משרד הפנים הם היו רשאים להתחיל בהליך איחוד משפחות מדורג, שבסופו קיבלו בני/בנות הזוג תושבי השטחים מעמד של קבע במדינת ישראל.

מאז אישור חוק האזרחות והכניסה לישראל (הוראת שעה) התשס"ג-2003, שקדמה לו החלטת ממשלה משנת 2002, הליך איחוד משפחות של תושבי מזרח ירושלים ובני/בנות זוגם תושבי השטחים (בדומה להליכים מקבילים שמנהלים אזרחי ישראל ובני/בנות זוגם הפלסטיניים) אינם מסתיימים בקבלת מעמד קבע בישראל, ולמעשה אינם מסתיימים כלל. בני ובנות הזוג יכולים להסדיר את שהותם בישראל רק באמצעות קבלת היתרי שהייה זמניים, וגם זאת רק אם בת הזוג תושבת השטחים היא בת 25 ומעלה או בן הזוג תושב השטחים הוא בן 35 ומעלה. בני או בנות זוג שמקבלים היתרי שהייה במשך למעלה מעשור ועברו את גיל 50 יכולים לקבל תושבות ארעית, אותה יש לחדש מדי שנתיים, בכפוף לבדיקות ביטחוניות ופילוליות ובדיקת משרד הפנים כי המשפחה מקיימת "מרכז חיים" בישראל.

החלטת ממשלה משנת 2008 קובעת כי תושבי רצועת עזה לא יוכלו עוד, בשום מצב, לרכוש מעמד בישראל מכוח איחוד משפחות, גם לא במסגרת חריגים שנוספו לחוק לאורך השנים.

גדר ההפרדה והשכונות מעבר לגדר

בשנת 2002, על רקע פיגועי האינתיפאדה השנייה, החלה ישראל בבניית גדר הפרדה בינה לבין הגדה המערבית. הגדר שנבנתה אינה ממוקמת לאורך קו שביתת הנשק משנת 1949 ("הקו הירוק"), כפי שמחייב החוק הבינלאומי, אלא חודרת עמוק אל תוך שטח מזרח ירושלים והגדה המערבית, מבתרת אותו אף יותר, ויוצרת מובלעות מבודדות ומנותקות של אדמות ואוכלוסייה פלסטינים. בשל הפגיעה המסיבית של הגדר ברצף החיים הפלסטיני, קבע בית הדין הבינלאומי לצדק בהאג, בשנת 2004 כי בנייתה מנוגדת לדין הבינלאומי.

באזור ירושלים, גדר ההפרדה יוצרת חיץ עמוק בין הגדה המערבית וירושלים. יתרה מזו, היא גם מפרידה מהעיר מספר שכונות פלסטיניות הכלולות בתוך שטח מזרח ירושלים ותושביהן מחזיקים במעמד קבע בישראל. כדי להגיע לשירותי הבריאות, החינוך ושירותים אחרים שהם זכאים להם כתושבי ירושלים המזרחית, נאלצים תושבי השכונות הללו לעבור במחסומי הגדר, דבר שכרוך בהמתנה ממושכת בשעת העומס, ובחשיפה לבידוק, עיכובים ופגיעה בכבודם. שני האזורים שהפגיעה בהם היא הקשה ביותר הם כפר עקב-סמיראמיס ואזור מחנה הפליטים שועפאט (הכולל את מחנה הפליטים עצמו, שכונת ראס ח'מיס, שכונת ראס שחאדה ושכונת דחיית א-סלאם בענתא). באזורים אלו מתגוררים, על פי הערכות, כ-150,000 בני/ות אדם.

עתירות של תושבי השכונות שנותקו מירושלים, בדרישה לשינוי תוואי הגדר, נדחו. בשני פסקי הדין המרכזיים שעסקו בנושא, הכיר בית המשפט העליון בפגיעה בזכויות התושבים כתוצאה מהקמת הגדר, אך אישר את מתכונתו של התוואי שנקבע, בשל התחייבות המדינה לשמור על מרקם חיים תקין של התושבים, באמצעות הבטחת מעבר ונגישות סבירים לירושלים, והספקת שירותים עירוניים וממשלתיים בשכונותיהם, אולם המדינה לא עמדה בדיבורה.

אחת התופעות הבולטות בשכונות מעבר לגדר מאז הקמת הגדר היא תנופת בנייה, המתבטאת בבנייתם הצפופה של בנייני מגורים בני 10 קומות ומעלה, וזאת משום שרק באזורים אלה המדינה אינה אוכפת את חוקי הבנייה כפי שהיא נוהגת בשאר שכונות מזרח ירושלים (ראו להלן: הריסות בתים), ובכך היא למעשה דוחפת את התושבים לשכונות אלה מבלי לספק להם שירותים הכרחיים או אופציות חוקיות לבנייה. מבין כל

מ.פ. שועפט 2023. קרדיט: אלכס ליבק

שכונות מזרח ירושלים, כפר עקב היא זו שגדלה בשני העשורים האחרונים בקצב המואץ ביותר. על פי הערכות רשמיות כיום גרים בה למעלה מ-50,000 תושבי קבע ואזרחי ישראל. נתון זה אינו כולל תושבים רבים שלא העבירו את מענם הרשום לשכונה, וכן תושבים בעלי תודת זהות פלסטינית בלבד. התשתיות בשכונה רעועות ולקויות, והן אינן מותאמות לגודל האוכלוסייה המתגוררת בה בפועל. אי לכך, התושבים סובלים מתנאי חיים בלתי אפשריים. כך למשל, אספקת המים לשכונה בחודשי הקיץ צומצמה ליום או יומיים בשבוע בלבד. ב-2024 התושבים נאלצו להגיש עתירה לבג"ץ על מנת לדרוש את הזכות הבסיסית למים ועד עתה הבעייה נפתרה רק בחלקה.

מחנה הפליטים שועפאט

הוקם בשנים 1965-1966 על-ידי הממשל הירדני וסוכנות הסעד לפליטים פלסטינים של האו"ם, אונר"א, כדי ליישב פליטים שהתגוררו מאז 1948 בעיר העתיקה בירושלים. המחנה הוקם בצפון-מזרח ירושלים, בסמוך לשכונת שועפאט. לאחר כיבוש מזרח ירושלים הפך המחנה לחלק מהשטח המוניציפלי של ירושלים, והוא מחנה הפליטים היחיד המצוי בתחום השיפוט של רשות מקומית ישראלית. המחנה ממשיך להיות מנוהל על-ידי אונר"א, ומאז 1967 הוא הכפיל את שטחו. לנוכח החקיקה החדשה המונעת את פעילות אונר"א בישראל ובשטחים שסיפחה לשטחה, עתיד השירותים החיוניים הניתנים על ידי הארגון לתושבי המחנה לוטה בערפל.

בסמוך למחנה הפליטים שועפאט הוקמו שלוש שכונות נוספות - ראס חאמיס, ראס שחאדה ודחיאא א-סלאם. ערב הקמת גדר ההפרדה, התגוררו בשכונות אלה כ-20 אלף תושבים. בדומה לכפר עקב, גם בשכונות אלה התרחשה תנופת בנייה גדולה לאחר הקמת הגדר, ומספר התושבים בהן גדל קרוב לפי ארבעה, זאת מבלי שהשירותים העירוניים והממשלתיים והתשתיות הפיזיות בשכונה, דוגמת צנרת מים וביוב, תשתיות חשמל ואינטרנט, מערכת הכבישים והתחבורה ומערכות החינוך, הבריאות והרווחה הותאמו לכך.

הריסות בתיים

כתוצאה ממדיניות ישראלית ארוכת שנים של אפליה בתחום התכנון והבניה יש במזרח ירושלים היקפים עצומים של בניה ללא היתר. תושבים אשר בשל מדיניות מפלה זו נאלצים לגור בבתים ודירות שנבנו ללא היתר חשופים לסכנה שביתם ייהרס. מידי שנה נהרסות למעלה מ-100 יחידות דיור בשכונות הפלסטיניות של העיר. מספר ההריסות גדל בעקביות משנה לשנה ובשנת 2024 הגיע לשיא של 181 יחידות דיור. לצד הריסה של בתי מגורים נהרסים בכל שנה גם עשרות מבני מסחר וחקלאות.

היקף ההריסות במזרח ירושלים זינק בשנת 2019 אז החל יישומו המלא של תיקון 116 לחוק התכנון והבניה. תיקון זה הגביל את היכולת של בתי המשפט להתערב ולעכב את מימושם של צווי הריסה וגם הגביר מאד את הקנסות המוטלים על מי שמתגוררים בבתים שנבנו ללא היתר. שינוי החקיקה - שפוליטיקאים מהימין הודו שנועד לפגוע בעיקר באוכלוסייה הערבית - הביא לזינוק של ההריסות בכלל ושל הריסות עצמיות בפרט, שכן משפחות החוששות מהקנס המוגדל הצפויה להן "בוחרות" להרוס בעצמן את ביתן.

בנוסף, לצד יחידת האכיפה של העירייה החלה לפעול במזרח ירושלים יחידת האכיפה הארצית שהיתה בעבר תחת סמכות משרד האוצר, ובשנת 2024 עברה לסמכות של המשרד לביטחון לאומי. במזרח ירושלים שורר מצב יוצא דופן שבו בניגוד לשאר הרשויות המקומיות בארץ, פועלות בה שתי יחידות אכיפה, המחשה למשאבים הרבים שהמדינה מקצה לצורך הריסת בתיים במזרח ירושלים.

עם כינונה של ממשלת נתניהו-סמוטריץ'-בן גביר, בתחילת שנת 2023, שמו לעצמם שני האחרונים למטרה להגביר את היקף ההריסות ביישובים פלסטינים משני צידי הקו הירוק. מאז ה-7 באוקטובר 2023 חל זינוק ניכר בהיקף ההריסות, כולל במזרח ירושלים, וזאת כחלק מצעדי הנקמה שהמדינה נוקטת נגד כלל האוכלוסיה הפלסטינית בעקבות הטבח שביצע חמאס.

אפלייה בתכנון וזכויות דיור

מדיניות האפליה בתכנון של ישראל נועדה לקבוע "עובדות בשטח" כמו גם להגביל את הדמוגרפיה הפלסטינית. מאז 1967 המדינה בנתה עשרות אלפי יחידות דיור בשכונות/ התנחלויות ישראליות על קרקעות שהופקעו מתושבי מזרח ירושלים. לעומת זאת תוכניות המתאר שישראל הכינה לשכונות הפלסטיניות הגבילו את האפשרות לפתח אותן ומגדירות אזורים נרחבים בהן ובסביבתן כבלתי מיועדים לבניה. כך נוצר מצב שרוב בעלי הקרקע בשכונות הפלסטיניות אינם יכולים לקבל היתרים לבניה על אדמותיהם שכן אלו אינן כלולות בשטחים המצומצמים שתוכניות המתאר של המדינה ייעדו למגורים. היצע הקרקעות שעליהן אפשר לבנות בהיתר אינו תואם את גודל האוכלוסיה.

לאורך השנים תושבי מזרח ירושלים יזמו בעצמם, ובהשקעה כספית גדולה, אינספור תוכניות מתאר שנועדו לעדכן את התוכניות הישנות והמגבילות שהמדינה הכינה. אלא שוועדות התכנון הנשלטות בידי עיריית ירושלים ומשרד הפנים הכשילו את רובן המוחלט של התוכניות הללו, וזאת אף שהן עמדו בקריטריונים המקצועיים.

כתוצאה מכך חלק ניכר מתושבי מזרח ירושלים אינם יכולים לקבל מהעירייה היתרים לבניה על קרקעות שבבעלותם או לרכוש דירה שנבנתה בהיתר. אפלייה זו אילצה לאורך השנים עשרות אלפי מזרח ירושלמים לעקור מהעיר אל שטחי הגדה המערבית או "במקרה הטוב" אל השכונות המזרח ירושלמיות שמעבר לגדר ההפרדה - שבהן המדינה מעלימה עין מבנייה בלתי חוקית נרחבת על מנת לעודד הגירה אליהן. מי שאינם רוצים להיעקר ממשפחתם וקהילתם מצויים בסכנה מתמדת שקורת הגג שלהם תיהרס, וסכנה זו גוברת משנה לשנה.

פינויי בתים וחוקים מפלים

החוק הישראלי מכיל מספר חוקים המייצרים אפליה חריפה בין ישראלים ופלסטינים בירושלים בכל הנוגע לבעלות על מקרקעין, דיור והיכולת לשמור על קורת הגג.

חוק המקרקעין אשר מאפשר הפקעות לצרכי ציבור אינו חוק מפלה בפני עצמו. אלא שהממשלה עושה שימוש בחוק כדי להפקיע קרקעות מתושבי מזרח ירושלים ולבנות עליהן דירות עבור תושביה הישראלים של העיר. מאז 1967 הופקעו בדרך זו 35% משטחה של מזרח ירושלים ועליהן נבנו כ-55,000 יחידות דיור בשכונות/התנחלויות ישראליות מעבר לקו הירוק.

חוק נכסי נפקדים נחקק בשנת 1950 על מנת להעביר לבעלות המדינה את נכסיהם של הפליטים הפלסטינים אשר נעקרו בשנת 1948. מספר שכונות במערב ירושלים - דוגמת הר נוף וקרית יובל - בנויות על אדמותיהן של כפרים פלסטינים (דיר יאסין ובית מזמיל) שנעקרו ב-1948. ושכונות אחרות כמו עין כרם, טלביה ובקעה מבוססות במידה רבה על בתים שהיו בבעלות פלסטינים. לאחר 1967, עם החלת החוק הישראלי במזרח ירושלים, הוחל ליישם גם בה את חוק נכסי נפקדים. לאורך השנים מתחו הן בתי המשפט והן

הפגנת סולידריות עם משפחת אבו דיאב משייח' ג'ראח נגד תביעת הפינוי מביתה, פברואר 2024

היועץ המשפטי לממשלה ביקורת על הפעלת חוק נכסי נפקדים במזרח ירושלים ובג"צ אף הטיל שורה של מגבלות על הפעלתו. ובכל זאת, הממשלה עושה שימוש בחוק על מנת לתפוס נכסים פלסטינים אשר פעמים רבות מועברים לידי ארגוני מתנחלים. יתר על כן, הפעלת החוק נעשית בצורה מניפולטיבית המאפשרת למדינה לפנות מבתיים את מי שמתגוררים בהם לאורך דורות, בתואנה שקרוב משפחה אחר, אשר לכאורה חולק איתם בזכויות הבעלות, הוא נפקד.

לעומת חוק נכסי נפקדים אשר מבטל את הבעלות של פלסטינים על בתים שנעקרו מהם, בשנת 1970 העבירה הכנסת, במסגרת חוק הסדרי משפט ומנהל, סעיף אשר משיב ליהודים רכוש במזרח ירושלים שאבד להם ב-1948, ללא התחשבות במצבו הנוכחי של הנכס ובמשפחות הפלסטיניות המתגוררות בו. כך נוצרה אפליה בוטה בין יהודים אשר שומרים את זכות הקניין שלהם בקרקעות ובבתים שאיבדו ב-1948, לפלסטינים אשר אינם יכולים לתבוע

בחזרה בתים וקרקעות בתוך הקו הירוק שאבדו להם באותה מלחמה, והם עלולים לאבד את בתיהם פעם נוספת אם "ימצאו" להם קרובי משפחה שניתן להגדירם כ"נפקדים".

בשנים האחרונות מקיימת המדינה הליך של הסדר מקרקעין - קרי רישום בטאבו של הבעלות על קרקעות ובתים - במזרח ירושלים. כמו הפקעות לצרכי ציבור, החוקים להסדרת מקרקעין אינם מפלים בפני עצמם. אולם הדרישות להוכחת בעלות שהמדינה מציבה בפני פלסטינים מובילות לעיתים קרובות לאבדן הבעלות ורישום הנכס כרכוש המדינה או עמותות מתנחלים. דוגמאות עיקריות הן הפעלת חוק נכסי נפקדים וחוק הסדרי משפט ומנהל שהוזכרו למעלה, וכן הדרישה להצגת מסמכי מס רכוש היסטוריים שפעמים רבות אינם בנמצא או קשה להשיג אותם. כך, גם פרוצדורות תקניות לכאורה, הופכות למפללות באמצעות הפעלה של חוקים נילווים שכול תכליתם היא נישול וגירוש, ושתחולתם מתרחבת, במקום שתצטמצם ותעלם, לאורך השנים.

ארכיאולוגיה ומורשת מגוייסת

ארכיאולוגיה היא תחום מחקר מדעי הבוחן את מאפייני תרבויות העבר באמצעות חקר התרבות החומרית שלהן. מדינת ישראל והגדה המערבית משופעות באתרים ארכיאולוגיים המעידים על התרבויות הרבות שאכלסו מרחב זה לאורך מאות אלפי שנים. בערים כמו ירושלים, אשר היו מיושבות ברציפות במשך אלפי שנים, החפירות הארכיאולוגיות,

המתבצעות זה כ-200 שנה, מלמדות לא רק על מאפייניהם התרבותיים של העמים והתרבויות שחיו בהן לאורך הדורות, אלא גם על ההשפעות ההדדיות בין הקבוצות השונות ועל ההמשכיות התרבותית שאפיינה את המרחב ההיסטורי.

ואולם, בישראל - כמו במדינות רבות אחרות - מיקוד בהיבט אחד בלבד של התרבות החומרית או של המורשת משמש לעיתים קרובות להצדקת

שאיפות פוליטיות ואידיאולוגיות שונות. במצבים כאלה חדלה הארכיאולוגיה מלהיות כלי מחקר מדעי בלבד, והיא הופכת למכשיר לעיצוב המרחב ולקידום מדיניות תכנון פוליטית. כך למשל, בשלושים השנים האחרונות פיתוח האתר הארכיאולוגי בעיר דוד שבשכונת סילוואן, מתרחש תוך ניתוקו מההקשר של השכונה הפלסטינית שבתוכה הוא ממוקם, ותוך הצדקת תפיסות אידיאולוגיות הרואות בפלסטינים כמי שאין להם קשר היסטורי למקום. בדרך זו, הארכיאולוגיה משמשת ככלי מרכזי בתהליכי הדרה ונישול של פלסטינים מאדמותיהם, בתיהם וממורשתם ההיסטורית.

גנים לאומיים

כ-25% משטח מדינת ישראל הוכרז כגנים לאומיים. לכאורה, ההכרזה על גן לאומי נועדה להגן על אתרים בעלי חשיבות היסטורית או ערך טבעי, מתוך רצון לשמר אותם מפני פיתוח יתר ולהנגישם לציבור. אולם, לעיתים קרובות ההכרזה על גן לאומי משמשת כלי פוליטי שנועד להקשות על זכויותיהם של קבוצות מיעוט על אדמותיהם. אחת הדוגמאות הבולטות לכך הינם הגנים הלאומיים במזרח ירושלים. גנים לאומיים אלה הוקמו על שטחים שסופחו לישראל ב-1967, והם גורמים להמשך ההדרה של תושבי מזרח ירושלים הפלסטינים מהמורשת שלהם ומאדמותיהם.

החוק בישראל מעניק לגוף האחראי על ניהול גנים לאומיים - רשות הטבע והגנים (רט"ג) - סמכות עליונה באישור של פעולות פיתוח בגנים הלאומיים, שאף גוברת על סמכותה של הרשות המקומית שבשטחה נמצא הגן הלאומי. אי לכך, גופי ימין זיהו את רט"ג כגוף שניתן להשתמש בו כאמצעי להשתלטות על אדמות פלסטיניות כדי לקדם אינטרסים פוליטיים. כך לדוגמה, ב-20 השנים האחרונות הוקמו מספר גנים לאומיים במזרח ירושלים אשר השתלטו על האזורים הפתוחים האחרונים באזור זה.

לרוב, ההכרזה על גנים לאומיים במזרח ירושלים אינה מונעת מרצון לקדם אינטרס ציבורי רחב ולפתח את האיזור לטובת כול האוכלוסיות החיות בו. במקרים רבים היא מונעת מרצון למנוע מהפלסטינים את היכולת להרחיב ולפתח את שכונותיהם ולעבד את אדמותיהם. במקומות שיש בהם אתרי היסטוריה ומורשת, הגנים הלאומיים משמשים במקרים רבים כדי לחזק נרטיב יהודי-לאומי צר ולהעלים את ההיסטוריה הרב-תרבותית של המקום.

רבים מהגנים הלאומיים באגן העיר העתיקה ובסביבתו נימסרו לניהול של עמותות מתנחלים שמשמשות בהם כדי להגשים חזון פוליטי-משיחי של יהוד מזרח ירושלים, תוך הדרת האוכלוסיה הפלסטינית והתעלמות מערכי המורשת והטבע האמיתיים של המרחב ומהגיוון התרבותי שלו. לא פעם נהרסו טרסות עתיקות, נחסמות דרכי מעבר שמשרתות את תושבי המקום, והם מסולקים מאדמות שעיבדו במשך דורות.

הסטטוס קוו בהר הבית/ חרם א-שריף

במשך מאות השנים האחרונות התקבע סטטוס-קוו לפיו מתחם הר-הבית/אל-חרם א-שריף הוא אזור תפילה מוסלמי, ואילו הכותל המערבי הוא אזור תפילה המיועד ליהודים. כך נהגה ישראל גם לאחר 1967. יתרה מזו, כחלק מהחלטה ישראלית זו, נהרסה עוד במהלך המלחמה (1967) שכונת המוגרבים ששכנה בצמידות לכותל המערבי, ועל חורבותיה נבנתה רחבת הכותל הגדולה המשמשת לתפילות ולכינוסים עד היום. מזה שנים, תושבי מזרח ירושלים - למעט מספר קטן של תושבים הגרים בסמוך למתחם הכותל וזקוקים לשם כך להיתר מהמשטרה - אינם רשאים להיכנס אליו.

במשך עשרות שנים הסטטוס קוו נשמר ביציבות בידי ממשלות ישראל השונות. בהסכם השלום עם ירדן משנת 1994 כלולה הכרה ישראלית ב"תפקידה המיוחד של ירדן במקומות הקדושים", שמשמעותה שישראל לא תפעל בהר הבית/חרם א-שריף ללא תיאום והסכמה ירדנית. אולם הבנות אלה מופרות באופן שיטתי בשנים האחרונות.

בשני העשורים האחרונים חלה עליה בכמותם ובהשפעתם של ארגונים המפיצים את תודעת המקדש ופועלים להקמתו הקרובה מחדש. לפני עשרים שנה היו ארגונים אלו בשוליים הסהרוריים של המפה הפוליטית או הדתית. אולם מאז שנת 2000 הם תופסים מקום מכובד בזרם המרכזי של הימין הפוליטי והדתי ונהנים מקשרים הדוקים עם שרים, חברי כנסת ורשויות המדינה. בשנים האחרונות פועלות ממשלות הימין בתיאום עם תנועות המקדש ומשטרת ישראל לשנות מהיסוד את הסטטוס קוו. תפילות קבוצתיות של יהודים מתקיימות על ההר באופן גלוי ויומיומי בחסות המשטרה. במקביל מוטלות הגבלות חריפות על כניסתם של מוסלמים אל ההר.

עלייה להר בתקופת הרמדאן 2021

הגבלות אלו כוללות - איסור כניסה (בעיקר של גברים צעירים) לפי החלטה שרירותית של שוטרים המוצבים בכניסה להר, החלטות רשמיות של המשטרה להטיל הגבלות גיל המונעות את כניסתם של עשרות אלפי מתפללים, וצווי הרחקה המחולקים בסיטונאות נגד פעילים מזרח ירושלמים.

לאורך השנים עוררו הפרות הסטטוס קוו בהר מחאות והפגנות של הציבור הפלסטיני ובפרט המזרח ירושלמי. במקרים בהם המשטרה פעלה בכוח נגד מחאות אלו, ובייחוד כאשר מנעה בכוח את כניסתם של מוסלמים אל ההר, האלימות המשטרתית הולידה עימותים שלעיתים הסלימו לאלימות ברחבי הארץ. על ממשלת ישראל מוטלת האחריות לשמור על הסטטוס קוו, ולמנוע את הנסיונות להפר אותו וכן למנוע הסתה ופגיעה באתרים המוסלמים, ולא רק בשל החשש מהתפרצות אלימה אלא בראש ובראשונה בשל חובתה של הממשלה להגן עליהם. כן, עליה להגביר את התיאום עם ממשלת ירדן ועם הווקף והרשות הפלסטינית.

שער שכם

שער שכם הוא אחד משני שערי הכניסה המרכזיים לעיר העתיקה בירושלים. חפירות ארכיאולוגיות מלמדות כי הוא נבנה לראשונה בתקופה הרומית, במאה ה-2 לספירה. השער מופיע גם במפת מידבא - מפה ביזנטית של ערים מרכזיות בעולם - עדות לחשיבותו ההיסטורית. לשער שמות שונים בעברית, ערבית ואנגלית, המשקפים את מעמדו הסמלי בעיני העדות והדתות השונות בירושלים. השם האנגלי (Damascus Gate) והעברי (שער שכם/דמשק) מצביעים על כך שממנו יצאה דרך ראשית לצפון - לשכם ולדמשק. השם הערבי (באב אל-עאמוד - "שער העמוד") מתייחס למסורת שלפיה בתקופה הרומית עמד במרכז השער עמוד ניצחון ועליו פסלו של הקיסר הדריאנוס.

כיום מהווה שער שכם את שער הכניסה המרכזי לעיר העתיקה עבור האוכלוסייה הפלסטינית ממזרח ירושלים ומהגדה המערבית הצפונית. הוא מתפקד ככיכר העיר המזרחית ויש לו חשיבות זהותית ותרבותית גדולה עבור התושבים הפלסטינים, מעבר לחשיבותו הפונקציונלית. הוא גם מהווה מוקד מסחרי חשוב. תיעוד היסטורי מלמד כי בעבר התקיימה תנועה מסחרית ערה הן מחוץ לשער והן בתוכו. השוק המרכזי של העיר העתיקה מתחיל בשער שכם ונמשך לאורך רחוב אל-ואד, החוצה את העיר העתיקה מצפון לדרום.

בשנים האחרונות עמד שער שכם בלב מאבקי שליטה על המרחב. הרשויות הישראליות אסרו על מכירת סחורות ברחבת השער, ובסביבתו הוקמו עמדות שמירה קבועות. הנוכחות המתמדת של כוחות מג"ב במקום מקשה על התנהלות היומיום של הפלסטינים באזור. בנוסף, בשנת 2019 נקראו המדרגות היורדות לשער על שמן של הדר כהן והדס מלכא ז"ל - שוטרות מג"ב שנהרגו בפיגועים במקום. צעד זה נתפס בעיני הציבור הפלסטיני כניסיון להנציח את הריבונות הישראלית במרחב.

אלימות משטרתית

מדיניות השיטור המופעלת כלפי האוכלוסייה הפלסטינית במזרח ירושלים היא אלימה וכאנית. המדיניות כוללת מופעים שונים של פרופיילינג, ענישה קולקטיבית ואכיפה מפלה, לעיתים תוך שימוש מופרז בכוח ואלימות. לעיתים קרובות, המשטרה משתמשת באמצעים קיצוניים לפיזור התכנסויות והפגנות בלתי אלימות במזרח ירושלים – בכלל זה נעשה שימוש ברימוני הלם, גז מדמיע, נזל "בואש" וכדורי גומי. כוחות מג"ב והמשטרה מפעילים כוח מופרז גם כלפי קטינים: ארגוני זכויות אדם תיעדו עשרות עד מאות מקרים של קטינים שהוכו ונעצרו באלימות, תוך שלילת זכויותיהם הבסיסיות. באחד המקרים, ילד בן 10 איבד את עינו והלסת שלו נשברה בעקבות ירי כדור גומי לעברו על ידי שוטר מג"ב.

מעבר לאלימות הפיזית, המדינה מפעילה ענישה קולקטיבית שיטתית ואכיפה בדרנית שמכוונת כמעט אך ורק נגד פלסטינים. בעקבות כל פיגוע או אירוע ביטחוני, שכוונת שלמות כמו ג'בל מוכבר או עיסאווייה סופגות עונשים קולקטיביים: חסימות כבישים, סגירת מחסומים, פשיטות יומיומיות על מוסדות ציבור ועסקים, קנסות שרירותיים ומעצרים המוניים. בעיסאווייה, למשל, תועדו עשרות פשיטות אלימות, מעצרים נרחבים ופציעות קשות בקרב תושבים, ביניהם גם מקרה של הרג צעיר מירי חי של שוטר. הרשויות מפעילות אכיפה מוגברת נגד פלסטינים בלבד: העירייה בודקת רישיונות בנייה, חובות ארנונה ותקנות עירוניות כאמצעי ענישה. כך נוצרה מציאות של שלטון מפלה, שבו מאות אלפי תושבים חיים תחת פיקוח בטחוני הדוק, שלילת זכויות מתמשכת ויחס עוין.

שלכאורה הזדהו עם טרור ועודדו אותו, ולשלול תקציבים מבתי ספר. בדברי ההסבר להצעת החוק נכתב, כי היא נועדה להתמודד עם "תופעה המתקיימת על פי רוב בבתי ספר במזרח ירושלים", שבהם "מתקיימים או מתאפשרים גילויי הזדהות של עובדי הוראה, ולעיתים גם של הנהלת בית הספר, עם מעשי טרור". החוק עבר חרף העובדה שלשר החינוך ולמנכ"ל החינוך, גורמים פוליטיים, אין כל כישורים לפרש ביטויים, בוודאי כאלה הנאמרים ונכתבים בערבית, והחקיקה הקיימת - חוק המאבק בטרור וחוק העונשין - מספקים לצורך המאבק בטרור. הצעות חוק דומות, שעוסקות בביטויים באקדמיה, דונות בוועדת החינוך של הכנסת.

פתרון מדיני

ירושלים היא לב הסכסוך הישראלי-פלסטיני, אך היא יכולה להיות גם לב הפתרון. היא מכילה בתוכה את מרבית הסוגיות הכרוכות בסכסוך ואת האוכלוסיות המעורבות בו. החיכוך הגבוה והאינטנסיביות של המציאות הירושלמית מאיצים את התהליכים הכרוכים בסכסוך אך גם מייצרים אפשרויות של פתרון, ולכן הם הופכים את ירושלים למודל של העתיד הצפוי לנו ולמקרה מבחן של כל מדיניות עתידית.

פרויקט "איחוד ירושלים" מוכיח שסיפוח אוכלוסיה פלסטינית גדולה גורר מציאות דו-לאומית דכאנית, המעמידה את המרכיבים הבסיסיים של הדמוקרטיה הישראלית במצב של סתירה פנימית גדלה והולכת. ירושלים, כמו המדינה כולה, לא יכולה להיות דמוקרטית עם אוכלוסיה דו-לאומית שכ-40% ממנה חיים תחת כיבוש ואי שוויון עמוק. מציאות זו עברה החרפה ניכרת מאז ההפיכה המשטרית ואירועי ה-7 באוקטובר.

הפתרון טמון בזכויות שוות לשני העמים החולקים את העיר ואת הארץ - לא רק בזכויות אדם ואזרח, אלא גם בזכות להגדרה עצמית לאומית. הסדר כזה יכול להתממש במודל שתי המדינות הקלאסי כמו גם במודלים קונפדרטיביים שונים. כל פתרון בר קיימא מחייב שירושלים תהווה בירתם של שני העמים החיים בה. גם כאן, יש יותר מדרך אחת ליצור מציאות כזו, החל מחלוקה קשיחה של ירושלים לשתי ישויות נפרדות וכלה במודל של עיר פתוחה עם עיריית-על ומעבר חופשי בין אזורי ריבונות ישראלים ופלסטינים, ושיתוף במגוון תחומי חיים.

מאז 1967 נרקמו קשרים ענפים ונוצרה תלות הדדית בין שני חלקי העיר - גם אם תחת מציאות של כיבוש ואפליה קשה. הבנייה הישראלית מעבר לקו הירוק צמצמה את המרחק הפיזי בין שכונות/התנחלויות ישראליות לשכונות פלסטיניות, והפכה את קווי התפר לדקים במיוחד. חלוקה קשיחה של העיר אינה רק בלתי רצויה מבחינת המרקם העירוני - במובנים רבים היא אינה אפשרית עוד. מתווים שהוצעו בשנים האחרונות מבקשים לשמור על מרקמי החיים ועל חופש התנועה במסגרת של עיר פתוחה, שבה מתקיימים חיים עצמאיים וריבוניים של כל קולקטיב בפני עצמו, תוך זיקה הדדית ביניהם. כל הסדר מדיני בעיר יהיה מטבע הדברים מורכב, וילווה בקשיים ומשוכות לא מעטים - אך בניגוד למצב הקיים הוא טומן בחובו תקווה למציאות טובה יותר לשני העמים.

בהיעדר אופק קרוב להסדר מדיני בין ישראלים לפלסטינים, יש לשפר מיידית את המצב הקיים ולפתוח אפשרויות להסדר עתידי. יש להשוות את תנאי החיים ואת ביטחונם האישי של כלל תושבי העיר, ולצמצם ככל הניתן את הגורמים המגבירים את המתיחות ביניהם. יש לאפשר לתושבי מזרח ירושלים להתפתח במרחב העירוני, לשמור על שלמות קהילתם וסביבתם הפיזית, ולנהל את ענייניהם בעיר באמצעות מוסדות וגופים משלהם. יש לחזק גם את תנאי החיים בירושלים המערבית, ולטפח אופק חיובי להידברות. ניסיון החיים המשותף יכול וצריך לשמש נקודת מוצא להסדר שוויוני ובר קיימא בירושלים ובמרחב כולו, מתוך הבנה כי בכל קונסטלציה פוליטית יחיו זה לצד זה שני עמים, בירושלים ובאזור כולו.

אנו מודים לארגונים, המדינות והא/נשים התומכים בפעילותנו להגנה על זכויות אדם. עיקר המימון של חלק מהעמותות מקורו בישויות מדיניות זרות, כמפורסם באתר רשם העמותות.

<https://www.ir-amim.org.il>

<https://www.acri.org.il>

<https://hamoked.org.il>

<https://emekshaveh.org/he>

עמק שווה
عمق شبيه
Emek Shaveh

האגודה לזכויות האזרח בישראל
جمعية حقوق المواطن في اسرائيل
The Association for Civil Rights in Israel

עיר עמים
ir amim
عير عميم